فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی
Human Sciences Research Journal
دوره جدید، شماره ۲۶، بهار ۱۳۹۹، صص ۳۹-۲۷
New Period, No 26, 2020, P 27-39
شماره شاپا (۲۴۷۶-۷۰۱۸)
ISSN (2476-7018)

بررسی قوانین تجارت و شاخص‌های مربوط به آن با تمرکز بر مقایسه‌ی حقوق خارجی و حقوق داخلی

ساقی یوسف جمالی
کارشناسی ارشد، فقه و حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، ایران
S.jam77@yahoo.com

چکیده

امروزه با توجه به گسترش و اهمیت روزافزون مبادلات و معاملات بازرگانی، قوانین تجارت و شاخص‌های مربوط به آن اهمیت بیشتری یافته‌اند این موضوع از نگاه قانون‌گذار کشورمان نیز پوشیده نمانده است. لذا در این مقاله به بررسی قوانین تجارت و شاخص‌های مربوط به آن با تمرکز بر مقایسه‌ی حقوق خارجی و حقوق داخلی پرداخته می‌شود. در این راستا مقایسه‌ای بین حقوق داخلی و خارجی به تحلیل قوانین تجارت ایران، معاملات تجاری، دفاتر تجارتی، اسناد تجاری و چک، دلالی، حق‌العمل کاری، قرارداد حمل و نقل، ضمانت، ورشکستگی صورت گرفته است.

واژه‌های کلیدی: قوانین تجارت، حقوق تجارت بین‌الملل، حق‌العمل کاری، قرارداد حمل و نقل

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

۱- مقدمه

«حقوق تجارت بین‌الملل» به قواعد، اصول، قوانین و مقرراتی اطلاق می‌شود که روابط تجاری را در فراسوی مرزها کنترل و تنظیم می‌کند. این روابط ممکن است واجد خصوصیت حقوق خصوصی باشد مثل روابط قراردادی بین تجار و شرکت‌های تجاری از کشورها گوناگون که به آن حقوق بازرگانی بین‌المللی نیز اطلاق می شود و یا جنبه عمومی داشته باشد مثل قوانین راجع به کنترل واردات و صادرات، مناطق آزاد تجاری، سرمایه‌گذاری و سایر موارد که دولت‌ها در امر تجارت بین الملل دخالت می‌کنند که بعضا به آن حقوق اقتصادی بین‌المللی نیز اطلاق می‌گردد. این قانون که در ابتدا شامل ۶۰۰ ماده می‌شد و پس از اجرای اصلاحات شرکت‌های سهامی عام و خاص، ۳۰۰ ماده دیگر به آن اضافه شد به تمامی موارد مربوط به معاملات تجاری از قبیل شرایط تأسیس و فعالیت دفاتر تجاری، قوانین مربوط به اسناد تجاری نظیر چک و سفته و برات، حقوق مربوط به دلالی و حق‌العمل کاری، قوانین ناظر بر قراردادهای حمل‌ونقل، امور مربوط به قائم مقام تجارتی و سایر نمایندگان تجاری، شرایط ضمانت، امور ورشکستگی، قواعد و ضوابط عناوین و علائم تجاری و شخصیت‌های حقوقی پرداخته است.

۲- قوانین تجارت ایران

قانون تجارت ایران مهم‌ترین مجموعه مدون قوانین مربوط به امور بازرگانی در ایران است که اساس حقوق تجارت ایران را تشکیل می‌دهد (ستوده تهرانی، ۱۳۸۲: ۲۴). این قانون در سیزدهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۱۱ در ششصد ماده توسط مجلس شورای ملی تصویب شد. این قانون بر مبنای قانون تجارت ۱۸۰۷ فرانسه (معروف به کد ناپلئون) ترجمه و تهیه شده است، قریب به اتفاق حقوقدانان ایرانی قانون مذکور را ناکافی و بیش از اندازه ناقص و مبهم می‌دانند (اسکینی، ۱۳۷۸: ۱۵؛ عرفانی، ۱۳۷۵: ۴۷۲؛ آخوندی، ۱۳۸۴: ۱۳). به‌جز در مورد شرکت‌های سهامی (که مقررات لایحه اصلاحی سال ۱۳۴۷ مجراست) و برخی مقررات مربوط به دلالی و ورشکستگی بقیه مقررات این قانون به قوت خود باقی است. در این قانون اصول مربوط به معاملات تجاری، دفاتر تجارتی، اسناد تجاری و چک، دلالی، حق العمل کاری، قرارداد حمل و نقل، قائم مقام تجارتی و سایر نمایندگان تجارتی، ضمانت، ورشکستگی، اسم تجارتی و شخصیت حقوقی و شرکت تجاری بیان می‌شود.

۳- معاملات تجاری

آن چه در زمینه‌ی معاملات و مبادلات و تعاملات خارجی در تجارت خارجی مطرح می‌شود، در حیطه‌ی تجارت بین‌الملل می‌گنجد. در تجارت بین‌الملل، دو گروه نقش اساسی دارند. گروه اوّل که تنظیم‌کنندگان روابط و سیاست تجاری بین کشورها می‌باشند و اموری مانند: صادرات و واردات و امور گمرکی و تعرفه‌ها و مالیات‌ها را هدایت می‌کنند. در این گروه، دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و اتّحادیه‌ها و

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

نهادهای جهانی (نظیر: سازمان تجارت جهانی، آنسیترال، یونیدروا، اتاق بازرگانی بین‌المللی فعّال می‌باشند. گروه دیگر از طریق قراردادهای بین‌المللی، عامل انجام تجارت هستند. بازرگانان، شرکت‌های تجاری، پیمانکاران و سازندگان کارخانجات در کشورهای دیگر و اکتشاف‌کنندگان معادن و استخراج کنندگان آن‌ها از این نمونه می‌باشند. موضوعات گروه اوّل، مربوط به حقوق عمومی بین‌المللی و مسائل گروه دوم، مرتبط با حقوق خصوصی بین‌المللی است. دروس حقوق تجارت بین‌الملل، هر دو دسته را در برمی‌گیرد. در مورد مسائل گروه اوّل، عبارت «حقوق تجارت بین‌الملل» و در مورد موضوعات گروه دوم، اصطلاح «حقوق بازرگانی بین‌الملل» به کار برده می‌شود (شیروی، ۱۳۹۶: ۴۱). در حقوق تجارت بین‌الملل، سیاست‌گذاری تجارت جهانی، روابط دولت‌ها و سازمان‌ها و اهداف تجارت بین‌الملل، مشخّص می‌شود که در واقع مورد توجّه حکومت‌ها و دولت‌هاست. در حقوق بازرگانی بین‌المللی، که در حقیقت حقوق خصوصی مدنی بین‌المللی است، مسائل مورد نیاز بازرگانان، مثل: مذاکره، انعقاد، اجرا و انحلال قرارداد و تضمین‌ها و اخذ خسارت در مورد آن مطرح می‌شود. علم حقوق تجارت و بازرگانی بین‌المللی، به مسائل تئوری و اصول و احکام می‌پردازد، در حالی که فنّ این حقوق، در اجرا ظهور پیدا می‌کند.

٤- دفاتر تجارتی

در این راستا به مفاد زیر اشاره شده است:

ماده ۶- هر تاجری به استثنای کسبه جزءمکلف است دفاتر ذیل یا دفاتر دیگری را که وزارت عدلیه به موجب نظام‌نامه قائم مقام این دفاتر قرار می‌دهد داشته باشد:

۱- دفتر روزنامه.

۲- دفتر کل.

۳- دفتر دارائی.

۴- دفتر کپیه.

ماده ۷- دفتر روزنامه دفتری است که تاجر باید همه روزه مطالبات و دیون و داد و ستد تجارتی و معاملات راجع به اوراق تجارتی (از قبیل خرید و فروش و ظهرنویسی) و بطور کلی جمیع واردات و صادرات تجارتی خود را به هراسم و رسمی که باشد و وجوهی راکه برای مخارج شخصی خود برداشت می‌کند در آن دفتر ثبت نماید.

ماده ۸- دفترکل دفتری است که تاجر باید کلیه معاملات را لااقل هفته یک مرتبه از دفتر روزنامه استخراج و انواع مختلفه آن راتشخیص و جدا کرده هر نوعی را در صفحه مخصوصی در آن دفتر بطور خلاصه ثبت کند.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

ماده ۹- دفتردارائی دفتری است که تاجر باید هرسال صورت جامعی از کلیه دارائی منقول وغیرمنقول ودیون و مطالبات سال گذشته خود را به ریز ترتیب داده درآن دفتر ثبت و امضاء نماید و این کار باید تا پانزدهم فروردین سال بعد انجام پذیرد.

ماده ۱۰- دفترکپیه دفتری است که تاجر باید کلیه مراسلات و مخابرات و صورت حساب‌های صادره خودرادرآن به ترتیب تاریخ ثبت نماید.

تبصره- تاجرباید‌کلیه مراسلات ومخابرات وصورت حساب‌های وارده را نیزبه ترتیب تاریخ ورود مرتب نموده و در لفاف مخصوصی ضبط کند.

ماده ۱۱- دفاترمذکوردر ماده ۶ به استثناء دفتر کپیه قبل ازآنکه در آن چیزی نوشته شود به توسط نماینده اداره ثبت (که مطابق نظامنامه وزارت عدلیه معین می‌شود) امضاء خواهد شد. برای دفترکپیه امضاء مزبور لازم نیست. ولی بایداوراق آن دارای نمره ترتیبی باشد. درموقع تجدید سالیانه هر دفتر مقررات این ماده رعایت خواهد شد. حق امضاءاز قرار هر صد صفحه با کسور آن دو ریال و بعلاوه مشمول ماده ۱۳۵ قانون ثبت اسناد است.

ماده ۱۲- دفتری که برای امضاء به متصدی امضاءتسلیم می‌شود باید دارای نمره ترتیبی و قیطان کشیده باشد و متصدی امضاء مکلف است صفحات دفتررا شمرده درصفحه اول وآخر هر دفتر مجموع عدصفحات آن را با تصریح به اسم و رسم صاحب دفتر نوشته با قید تاریخ امضاء و دو طرف قیطان را با مهر سربی که وزات عدلیه برای مقصود تهیه می‌نماید. منگنه کند، لازم است کلیه اعداد حتی تاریخ با تمام حروف نوشته شود.

ماده ۱۳- کلیه معاملات و صادرات و واردات در دفاتر مذکوره فوق باید به ترتیب تاریخ درصفحات مخصوصه نوشته شود- تراشیدن و حک کردن و همچنین جای سفید گذاشتن بیش از آنچه که در دفترنویسی معمول است و در حاشیه و پایین سطور نوشتن ممنوع است و تاجر باید تمام آن دفاتر را از ختم هر سالی لااقل تا۱۰ سال نگاه دارد.

ماده ۱۴- دفاترمذکوردر ماده ۶ و سایر دفاتری که تجار برای امور تجارتی خود بکار می برند در صورتی که مطابق مقررات این قانون مرتب شده باشد بین تجار، در امورتجارتی سندیت خواهد داشت و در غیر این صورت فقط بر علیه صاحب آن معتبر خواهد بود.

ماده ۱۵- تخلف از ماده ۶ و ماده ۱۱مستلزم دویست تاده هزار ریال جزای نقدی است، این مجازات را محکمه حقوق را ساو بدون تقاضای مدعی العموم می‌تواند حکم بدهد و اجرای آن مانع اجرای مقررات راجع به تاجر ورشکسته که دفتر مرتب ندارد نخواهد بود (برگرفته از قانون تجارت ایران).

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

۵- اسناد تجاری و چک

امروزه معاملات تجاری و اقتصادی در جهان در حال گسترش است به تبع استفاده از اسناد تجاری هم گسترش یافته سه سند تجاری برات و سفته و چک، بیشترین کاربرد را در بین اسناد تجاری دارند همواره پذیرش اسنادی خارجی در ایران با چالش‌هایی رو به رو بوده است اسناد تجاری خارجی به این دلیل که این اسناد هم دارای جنبه اقتصادی برای تجار هستند و هم به این علت که باعث سهولت در روند معاملات تجاری می‌شوند از اهمیت خاصی برخوردار هستند. اسناد تجاری خارجی برای این که در ایران اعتبار یابند باید مطابق قوانین ایران و یا کنوانسیون‌های بین‌المللی تنظیم شده باشند. در این میان یکسان سازی قوانین در حقوق تجارت بین‌الملل از اهمیت بسیاری برخوردار است چرا که سهولت معاملات تجاری را در بر خواهد داشت. قانون تجارت ایران تنها برات خارجی پیش‌بینی نموده و در خصوص دیگر اسناد تجاری خارجی صحبتی نکرده است حقوق ما در این زمینه با ضعف جدی قانونی رو به رو است چرا که کشور ما نه به معاهدات بین‌المللی در این زمینه پیوسته نه قانون‌گذار شرایط پذیرش این اسناد را پیش بینی نموده است (میلاجردی و قلاوندی، ۱۳۹۴: ۱).

امروزه به دلیل حاکمیت مقررات ارزی هر کشوری بر نقل و انتقالات آن کشور موجب کاهش انتقال ارز میان کشورها شده است و توسعه‌ی انواع متنوع روش‌های پرداخت بانکی از استفاده از سند چک در معاملات بین‌المللی کاسته است. اما این نیز دارای استثنایی می‌باشد و آن استثنا چک مسافرتی می‌باشد زیرا چک‌های مسافرتی برای تسهیل مسافرت در ارتباط با بانک‌های مختلف و متفاوت و شعب آنها کاربردی بسیار وسیع یافته است.

لازم به ذکر می‌باشد که چک نیز مانند دیگر اسناد تجاری در قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل منشاء به وجود آمدن تعارضات بسیاری می‌باشد. زمانی که صادرکننده‌ی ایرانی چکی را در وجه تبعه‌ی خارجی عهده‌ی بانکی ایرانی صادر می‌نماید و یا بالعکس تبعه‌ی خارجی چکی را در وجه یک فرد ایرانی عهده ی بانک خارجی در وجه تبعه‌ی دیگر خارجی صادر می‌شود ولی پیوندی نیز با ایران دارد مانند اینکه به نفع یک فرد ایرانی ظهرنویسی شده باشد و یا از یکی از ظهرنویسان ایرانی ضمانتی بعمل آمده باشد. به خاطر داشته باشید که هر یک از موارد ذکر شده می‌تواند موردی برای بروز تعارض در قوانین و محاکم باشد (ایمان‌علیزاده، ۱۳۹۵).

برخی چک‌های مسافرتی را از مصادیق چک‌های عادی می‌دانند و ماهیت آن‌ها را در عوض هم قرار داده‌اند. در این مورد دیوان عالی کشور فرانسه این نظر را نپذیرفته و چک مسافرتی را نوعی اسکناس محسوب می‌کند و در تصمیمات سال‌های اخیر خود چنین نظر داده است که اینگونه چک‌ها اسکناس بانک هم نمی‌باشد بلکه سند طلب به رویت یا به وعده کوتاه‌مدت می‌باشد که مبین تعهد پرداخت از طرف بانک صادرکننده می‌باشد. اما همانطور که می‌دانیم در جهان غلبه با چک‌های مسافرتی می‌باشد البته

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

چک‌های عادی و بانکی نیز رواج داشته‌اند. با این وجود که قوانین و مقررات و رویه‌ی بانک‌ها در سطح جهانی در خصوص سند چک، اختلافات زیادی با یکدیگر ندارند، تلاش در زمینه‌ی ایجاد وحدت حقوقی از قرن نوزده آغاز شده است. کنفرانس ژنو پس از جنگ در چهارچوب جامعه‌ی ملل توفیق تهیه و تنظیم پیمان را یافت که این پیمان به نام پیمان مربوط به قانون متحدالشکل ژنو در تاریخ ۱۹ مارس ۱۹۳۱ به امضای نمایندگان دولت شرکت‌کننده در کنفرانس رسید. پیمان مربوط به قانون متحدالشکل دارای چهار سند می‌باشد که به شرح زیر می‌باشد:

در مرحله‌ی اول پیمان اولیه دولت‌های متعهد، تعهد می‌نمایند که قانون متحدالشکل را وارد کشور خود نمایند که هم می‌تواند به زبان رسمی کشور خودشان باشد و هم می‌تواند یکی از زبان‌های رسمی دیگر باشد.

ضمیمه‌ی اول در این زمینه مشتمل بر قانون متحد الشکل می‌باشد.

ضمیمه‌ی دوم در این زمینه محدودیت‌ها و استثنائات می‌باشد.

بهتر است بدانید که قلمرو اجرای قانون متحدالشکل در مورد چک محدود می‌باشد (ایمان‌علیزاده، ۱۳۹۵).

قلمرو اجرای پیمان متحدالشکل:

این پیمان بیشتر در زمینه‌ی حل‌وفصل پاره‌ای از موارد تعارض قوانین می‌باشد بهتر است بدانید که تعارض قوانین مالی و کیفری از شمول اجرای مقررات این پیمان خارج شده است. و حل و فصل اینگونه موارد تعارضات را باید بر اساس حقوق داخلی در هر کشور انجام داد. همچنین باید توجه داشت که در برخی از کشورها اعمال قوانین کیفری آن بویژه در مورد چک بی‌محل، منوط به رعایت شرایط شکلی سند چک، وفق قانونی می‌باشد که پیمان آن را معین می کند.

در واقع پیمان ژنو توفیق امضای دول زیادی را نیافته است از این رو نیز قلمرو اجرایی وسیعی را دار نمی‌باشد. مضافا بر اینکه موضوعات محدودی از قبیل اهلیت، آثار تعهدات ناشی از چک، مهلت مراجعه، حقوق و وظایف دارنده چک و شکل و مهلت واخواست و مسائلی چند مربوط به پرداخت را مدنظر قرار داده است.

بهتر است بدانید در قلمرو حقوق تجارت بین‌المللی، قواعد تعارض در چک، عمدتا شامل موضوعات زیر می‌باشد:

ـ قواعد تعارض در مورد محل در چک

ـ قواعد تعارض در مورد اجرا

ـ قواعد تعارض در مورد اعتبار تعهدات ناشی از چک

ـ قواعد تعارض در مورد اجرا (همان، ص ۲).

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

قانون تجارت کشورما در فصل چک، ملی ماده ۳۱۴ به اصل اشتراک مقررات و وحدت احکام براتو سفته، در ارتباط با قواعد تعارض قوانین، تصریحی ندارد. پس ممکن است چنین نتیجه گرفت که مبحث سیزدهم از فصل راجع به برات ناظر بر «قوانین خارجی» که در مورد سفته هم است، در خصوص چک قابلیت اعمال ندارد.

هر چند چک وجوه افتراق چندی با برات و سفته دارد، با این وجود، وجوه افتراق موجود به کیفیّتی نیست که چک، از هر حیث و از هر جهت مشمول قواعد و مقرّرات خاصّ تعارض قوانین گردد.

قانونگذار در مبحث سیزدهم از مباحث مربوط به برات، قواعد تعارض قوانین را در خصوص حقوق «تعهّدات براتی» اعلام داشته است و تعهّدات براتی، به نحوی که مطرح می‌باشد، اعّم از تعهّدات ناشی از برات و سایر اسناد تجاری به معنی خاص یعنی سفته و چک است. پس قواعد تعارض قوانین راجع به حقوق و تعهّدات براتی تا آنجا که مغایرتی با طبیعت حقوق و تعهّدات ناشی از سفته و چک نداشته باشد، نسبت به آنها نیز قابلیّت اعمال دارد. قانون‌گذار در مادّه ۳۰۹ در فصل راجع به سفته به شمول و تسرّی این قواعد، نسبت به مورد سفته، تصریح بعمل آورده ولی در مادّه ۳۱۴ در فصل راجع به چک ظاهراً از این معنی غفلت ورزیده است.

بدیهی است آن دسته از قواعد تعارض قوانین در مورد برات که ناظر بر قانون قابل اعمال بر قبولی برات است در خصوص چک مثل مثل سفته مورد ندارد؛ ولی دیگر قواعد حلّ تعارض قوانین ناظر بر شرایط شکلی و ماهوی چک، مثل اهلیّت امضاکننده و ظهرنویسان، قصد و رضا، آثار تعهّدات ناشی از چک، ضمانت، محّل چک، پرداخت وجه چک، ارائه جهت پرداخت، حقوق و وظایف دارنده چک جهت مراجعه به متعهّدان و عنداللّزرم طرح دعوی و...، حسب مورد می‌تواند در مورد این سند تجاری نیز قابلیّت اعمال داشته باشد.

اهلیت محال علیه چک نیز ممکن است موجب بروز تعارضاتی شود. در برخی از کشورها چک باید عهده بانک یا یک مؤسسه اعتباری مشابه صادر شود. در برخی دیگر از کشورها چک می‌تواند عهده هر محالٌ علیه‌ی صادر گردد، مثل قانون تجارت کشور ما که چک، حسب تعریف، «نوشته‌ای است که به موجب آن صادرکننده، وجوهی را که در نزد محالٌ علیه دارد کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌نماید: پیمان ژنو مورّخ ۱۹ مارس ۱۹۳۱ به خود اجازه نداد تا در این باره دخل و تصرّفی در قوانین و مقرّرات کشورها بعمل آورد و تکلیفی برای آنها معین دارد. مادّه ۳ پیمان مذکور در بند اوّل خود می‌گوید:

"تعین اشخاصی که عهده آنها می‌توان چک صادر نمود به موجب قانون کشور محلّ پرداخت بعمل می‌آید".

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

این راه‌حل ظاهراً تنها راه‌حلّی است که جنبه عملی دارد؛

معذلک بند ۲ مادّه مرقوم، حسب پیشنهاد هیئت نمایندگی هلند استثنای مهمی را براصل مذکور وارد ساخته است. به موجب بند مذکور : «هرگاه به موجب قانون مذبو، به لحاظ شخصی که چک عهده او صادر شده است، سند به عنوان چک باطل باشد، تعهّدات ناشی از امضاهایی که در سایر کشورها بر چک نهاده شده و قانون کشورهای مذکور حاوی چنین مقرّراتی نیست، معتبر خواهد بود». این راه‌حل، نتیجه منطقی حکومت اصل استقلال امضاها در اسناد تجاری است و درج آن در متن پیمان، دلیل افزایش ارزش و اعتباری است که لازمه گردش این‌گونه اسناد می‌باشد.

درخصوص بند یک ماده فوق، نه قانون تجارت و نه قانون مدنی، در باب تعارض قواعد تصریحی به حل و فصل اینگونه مسائل از طریق اعمال قانون محل پرداخت ندارد. به نظر برخی این معنی را از مادّه ۳۱۷ قانون تجارت ایران در مبحث چک می‌توان استنباط نمود، زیرا مادّه مزبور مقرّر می‌دارد:

"مقرّرات راجعه به چک‌هایی که در ایران صادر شده است، در مورد چک‌هایی که از خارجه صادر شده و باید در ایران پرداخته شود نیز رعایت خواهد شد، لیکن مهلتی که در ظرف آن دارنده چک می‌تواند مجه چک را مطالبه کند چهارماه از تاریخ صدور است". ولی در مورد بند۲ مادّه ۳ پیمان، مقرّرات قانون تجارت و قانون مدنی کشور ما می‌تواند مفید قاعده موضوعه، یعنی حاکمیّت قانون محل ایجاد تعهّد باشد. بند ۲ از مادّه ۳۰۵ قانون تجارت ایران می‌گوید:

«. . . هر قسمت از سایر تعهّدات براتی (تعهدات ناشی از ظهرنویسی، ضمانت، قبولی و غیره) نیز که در خارج به وجود آمده تابع قوانین مملکتی است که تعهّد در آنجا وجود پیدا کرده است (یاسا، ۱۳۹۷: ۱).

٦- دلالی

دلالی به معنای وساطت در انجام معاملات، از جمله مشاغلی است که توسعه شهرها و افزایش جمعیت ضرورت پیدایش آن را ایجاب کرده است. در جوامع روستایی به دلیل بسته بودن محیط و امکان انجام معاملات به طور مستقیم توسط مردم، به دخالت شخصی به عنوان واسطه معامله نیازی نیست، هرچند در این قبیل جوامع نیز به ندرت از افرادی به منظور تسهیل انجام معامله ممکن است استفاده شود، لیکن در جوامع شهری، پیدا کردن طرف مناسب برای یک معامله خاص با شرایطی که هر یک از متعاملین برای معامله مزبور، از قبل تعیین می‌کنند، کار ساده‌ای نیست. مضافا آنکه انجام معاملات با مراجعه به مراکز اطلاعاتی که خریداران و فروشندگان کالاهای مختلف را شناسایی و حسب مورد آنها را به هم معرفی می‌کنند، با سهولت و صرف وقت کمتری صورت می‌پذیرد (قهرمانی، ۱۳۸۳: ۷۲). دقت در معاملات تجاری که بار مالی سنگینی را برای متعاملین دربر دارد، ایجاب می‌کند که خریدار و فروشنده علاوه بر آگاهی از آخرین قیمت‌های روز، در آن واحد طرف‌های مناسب معامله خود را شناسایی و در بهترین شرایط، معامله مورد

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

نظر خود را انجام دهند. از سوی دیگر رسیدن به قیمت و شرایط دلخواه در هر معامله‌ای مستلزم گفت و شنودهای مقدماتی با طرف معامله است که بدون انجام این قبیل مذاکرات و توافق‌های اولیه، انجام آن غیرممکن است. او مرات بنابراین هر یک از متعاملین می‌توانند برای انجام مذاکرات اولیه و تعیین چهارچوب کلی شرایط معامله به شخص دیگری تفویض وکالت کنند، لیکن آخرین مرحله انجام معامله را که مرحله ایجاب و قبول است شخصا انجام دهند. با اندکی دقت در مکانیسم کار دلال، به خوبی روشن می‌گردد که نقش دلال در معاملات در واقع انجام مذاکرات ابتدایی و فراهم کردن زمینه مناسب برای توافق نهایی طرفین به نیابت از آنهاست. بنابراین می‌توان گفت که متعاملین با مراجعه به متصدی دلالی در واقع برای مذاکرات ابتدایی انجام معامله به وی تفویض وکالت می‌کنند تا بدین ترتیب از یک سو از اطلاعات متصدیان این حرفه در زمینه قیمت‌ها و پیدا کردن طرف معامله مناسب بهره‌مند گردند ضمنا از تخصص‌های حرفه‌ای آنان در قبولاندن شرایط مورد نظر خود به طرف مقابل متنفع گردند و از صرف وقت زیاد نیز در انجام مذاکرات ابتدایی اجتناب کرده باشند. به عبارت دیگر در این تعبیر، دلال حسب مورد، وکیل خریدار و فروشنده در انجام مذاکرات مقدماتی معامله تلقی می‌گردد که اختیارات وکالتی او در این حد محدود شده است (همان، ۷۸).

۷- حق‌العمل کاری

ماده‌ی ۳۵۷ قانون تجارت در تعریف قرارداد حق‌العمل‌کاری چنین مقرر می‌دارد: «حق‌العمل‌کار کسی است که به اسم خود ولی به حساب دیگری (آمر) معامله کرده و در مقابل حق‌العملی دریافت می‌دارد». مطابق این ماده، حق‌العمل‌کار بر اساس قرارداد حق‌العمل‌کاری در برابر آمر موظف می‌شود معامله‌ای را به نام خود و به حساب آمر با شخص ثالثی منعقد نماید. آمر نیز متقابال در برابر حق‌العمل‌کار متعهد می‌شود در مقابل انجام معامله‌ی معهود توسط حق‌العمل‌کار، حق‌العمل)کارمزد(مورد توافق را به او بدهد. بنابراین، هر یک از طرفین عقد حق‌العمل‌کاری در برابر یکدیگر حقوق و تعهداتی دارند. به نحوی که حقوق یک طرف، تعهدات طرف دیگر محسوب می‌شود. مطالبه‌ی حق‌العمل و سایر مخارجی که حق‌العمل‌کار در راستای ایفای وظایف خود متحمل شده (موضوع مواد ۳۵۷ و ۳۶۸ قانون تجارت)و هم‌چنین حق حبس حق‌العمل‌کار (موضوع ماده‌ی ۳۷۱ این قانون) از جمله حقوقی است که حق‌العمل‌کار در برابر آمر دارد (اسکینی و بهنام‌فرید، ۱۳۹۰: ۱۷۴). متقابال نیز حق‌العمل‌کار در برابر آمر بر اساس مواد ۳۶۱ تا ۳۶۶ قانون مذکور متعهد به رعایت مصلحت آمر و عدم تعدی و تفریط در انجام مأموریت است. هم‌چنین وی متعهد است وفق ماده‌ی ۳۵۹ همین قانون آمر را از جریان اقدامات خود به خصوص انجام مأموریتش، مطلع نموده و حساب مدت تصدی خود را به آمر ارائه دهد. تعهد حق‌العمل‌کار مبنی بر انجام معامله به نام خود و به حساب دیگری، یکی از عناصر مهم و جوهری در تشکیل و تحلیل قرارداد حق‌العمل‌کاری و نیز تمایز آن با

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

سایر قراردادهای مشابه است. به گونه‌ای که اگر این عنصر در قرارداد حق‌العمل‌کاری حذف شود، بی‌گمان قرارداد مذکور، حق‌العمل‌کاری نخواهد بود. در ماده‌ی ۹۴ قانون تجارت فرانسه (ماده‌ی ۱۳۲ فعلی) که مأخذ اقتباس ماده‌ی ۳۵۷ قانون تجارت ایران می‌باشد، نیز وجود این عنصر ضروری است. در این ماده چنین آمده است: «حق‌العمل‌کار شخصی است که برای اصیل اما به نام خود یا تحت نام یک شرکت تجاری، به حساب آمر عمل می‌کند». به همین دلیل در حقوق فرانسه هرگاه حق‌العمل‌کار به نام آمر عمل نماید، اطلاق عنوان حق‌العمل‌کار بر وی نادرست است و عنوان وکیل بر وی صدق می‌کند. در واقع عقیده‌ی عمومی در این مورد آن ست که چنین رابطه‌ای نمایندگی کامل است و تعهدی ثالث ندارد (اسکینی و بهنام‌فرید، ۱۳۹۰: ۱۷۵).

۸- قرارداد حمل و نقل

ماده‌ی ۳۷۸ قانون تجارت مبهم است و در نگاه اول، این شائبه را تقویت می‌کند که قانون تجارت، حمل و نقل را ماهیتا یک عقد وکالت می‌داند و به این ترتیب متصدی حمل ونقل، وکیل مالک در حمل محموله به مقصد معین است. با دقت بیش تر و با توجه به تفاوت‌هایی که میان وکالت و تصدی به حمل‌ونقل وجود دارد. و ماده‌ی اخیرالذکر نیز با بیان وجود استثناء در حکم کلی خود، بر این مطلب صحه می گذارد، مانع از تقویت صحت این فرض است. دیگر این که منطوق ماده‌ی فوق، قرارداد حمل‌ونقل را تنها تابع مقررات وکالت، آن هم در مواردی که حکم خاصی در قانون نیامده باشد، می‌داند، نه آن که ماهیتا آن را وکالت تلقی کند. بی شک قانونگذار به تفاوت‌های میان این دو عقد واقف بوده است. از جمله تفاوت هایی میان عقد وکالت و قرارداد حمل‌ونقل آن است که وکالت ناظر بر انجام عمل حقوقی است و نه مادی (همان: ۵۸)؛ در حالی که موضوع قرارداد حمل و نقل، انجام حمل کالا به عنوان یک عمل مادی است. هر چند به نظر می رسد این تفاوت قطعی نیست؛ چرا که مثال تقضی برای این مطلب که وکالت تنها در انجام اعمال حقوقی صادق است، وجود دارد. برای مثال قبض، یک عمل مادی است و خلاقیت مستقل اراده در تحقق آن نقشی ندارد؛ در حالی که انجام آن از طریق وکالت بلامانع است. مانند وکالت در قبض عین موهوبه، چنانچه در ماده‌ی ۷۹۸ قانون مدنی میخوانیم که «هبه واقع نمی‌شود، مگر با قبول و قبض متهب، اعم از این که مباشر قبض، خود متهب باشد یا وکیل او. . . . . تفاوت دیگر آن است که، وکالت ذاتا مجانی است؛ در حالی که قرارداد حمل ونقل معوض است، این مطلب حقیقت دارد که در عرف مبلغی را به عنوان حق‌الوکاله و حق السعی به وکلا پرداخت می‌کنند، ولی از منظر حقوقی نباید آن را عوض نمایندگی دانست، اثر اصلی وکالت، اعطای نیابت و اذن در تصرفات حقوقی است و ضرورتی ندارد که در برابر آن معوضی قرار بگیرد. علاوه بر سابقه‌ی فقهی (الشاهی العاملی، ۱۴۲۴، ج ۳: ۳۵) در حقوق (کاتوزیان، ۱۳۸۹، ج ۴: ۱۱۲) و قانون امروز نیز این نظر پذیرفته شده است، حق السعی پرداختی، در برابر اقدامات وکیل است

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

که اثر اصلی عقد نیست. کما این که اگر حق‌الزحمه نیز در قرارداد وکالت ذکر نشود، عرف آن را به رسمیت می شناسد و عقد نه تنها متعاملین را به اجرای چیزی که بر آن تصریح شده ملزم می‌نماید، بلکه متعاملین به کلیدی نتایجی هم که به موجب عرف و عادت با قانون از عقد حاصل می‌شود، ملزم می‌باشند یا نهایتا از باب استیفا و الزامات خارج از قرارداد، وکیل می‌تواند پس از اجرای مفاد وکالت، اجرتالمثل کار خود را مطابق بر میزانی که در نظر کارشناس مقرر است، دریافت کند. اما چنانچه عقد وکالت معوض بود، عدم ذکر حقالوکاله، صحت انعقاد عقد را با تردید جدی مواجه می‌کرد. برای تقویت این موضع‌گیری درباره‌ی عقد وکالت، می‌توان ماده‌ی ۲۳۰ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقالب در امور مدنی را به عنوان گواهی بر این مطلب ذکر کرد؛ چرا که وکالت را جزء دعاوی غیرمالی می‌داند که با شهادت دو مرد ثابت می‌باشد (نقی‌زاده باقی، ۱۳۹۰: ۴۵).

۹- ضمانت

ماده ۴۸۶ قانون مدنی ایران در تعریف ضمانت مقرر داشته است: «عقد ضمان، عبارت است از اینکه شخصی مالی را که بر ذمه دیگری است به عهده می‌گیرد. . .» به موجب تعریف فوق به محض تحقق یافتن ضمانت، آنچه در ذمه مدیون است در ذمه شخص دیگر که ضامن است قرار می‌گیرد و مدیون از دین خود بری می‌شود؛ یعنی بستانکار نمی‌تواند برای مطالبه طلب خود به او مراجعه کند. ضمانتنامه‌های شرکت در مناقصه، حسن انجام معامله و استرداد پیش پرداخت برای پروژه‌های بین‌المللی جنبه مهمی از عرف تجارت جهانی را تشکیل می‌دهند. اطاق بازرگانی بین‌المللی، ضمن همکاری با سازمان‌های بازرگانی بین‌المللی و منطقه‌ای علاقمند، بخصوص با هم کاری کمیسیون سازمان ملل درباره قانون تجارت (آنسیترال) ۲۴ مجموعه‌ای تحت عنوان مقررات متحدالشکل برای ضمانت قراردادها که در این مقاله مقررات متحدالشکل ضمانتنامه‌ها» خوانده شده - تدوین نموده است. بطوری که گفته شده هدف از تدوین مقررات متحد الی شکل ضمانتنامه‌ها، دست یافتن به توازن عادلانه‌ای میان هم نافع قانونی طرف‌های معامه له یعنی ذینفع ضمانتنامه (مضمون اله)، اصیل با ضمانت‌دهنده (مضمون عنه) و ضمانت‌کننده (ضامن) است (فتحی‌پور، ۱۳۸۵: ۱۳۳).

۱۰- ورشکستگی

عمدتاً تجار اعم از تاجر حقیقی و تاجر حقوقی، هنگامی که ناتوان از تأدیه‌ی دیون و بدهی‌های خود باشند، مشمول مقررات ورشکستگی می‌شوند. پس نهاد ورشکستگی یکی از مهم‌ترین مباحث مورد بررسی در حقوق تجارت است. که به بررسی وضعیت مالی تجار از حیث پرداخت دیون و بدهی‌های آنها می‌پردازد. با بررسی اجمالی چهار مورد ذکر شده، می‌توان ارکان حقوق تجارت را بیان نمود. فی‌الواقع حقوق تجارت

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

ابتدا تاجر اعم از شخص حقیقی و حقوقی را بررسی می‌کند، سپس معاملات و اعمال تجاری او و اسناد تجاری مورد استفاده را بررسی می‌کند و در نهایت با بررسی ورشکستگی، در خصوص ادامه یا عدم ادامه‌ی حیات تاجر بحث می‌نماید (حمیدیه، ۱۳۹۶).

۱۱- نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطرح شده، قانون تجارت، قواعد و مقررات در زمینه حقوق تجارت است. حقوق تجارت مجموعه قواعدی است که بر روابط بازرگانان و اعمال تجارتی حاکم است. بنابراین قانون تجارت مهمترین قانون در زمینه امور تجاری و امور مربوط به بازرگانان است. این قانون بر اساس قانون تجارت ۱۸۰۷ فرانسه ترجمه و تهیه شده است. البته حقوقدانان زیادی معتقدند که این قانون به جز قسمت مربوط به شرکت های سهامی، دارای ابهام است و دارای نواقص زیادی است. لذا با توجه به مسائل مطرح شده، می‌توان نتیجه گرفت که هر کشور قانون منحصر به فرد خود را دارد. لیکن به منظور ارتباط و مبادله‌ی راحت‌تر بین کشورها، قوانین به صورت بین‌المللی و مکتوب درآمده که هرکشور ملزم به رعایت آن می‌باشد. در این بین، گاهی شرایطی حاصل می‌شود که برای ارتباط دو طرف، نیاز به دلال احساس می‌گردد که دلال باید در نهایت صحت و از روی صداقت طرفین معامله را از جزئیات راجعه به معامله مطلع سازد ولو اینکه دلالی را فقط برای یکی از طرفین بکند.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

فهرست منابع و مآخذ

ـ اسکینی، ربیعا و دلافروز بهنام فرید. (۱۳۹۰). ساختار و ماهیت حقوقی حق‌العمل کاری. مجله حقوقی دادگستری. شماره ۷۳. ص ۱۷۳-۲۰۰.

ـ ایمان‌علیزاده، سپیده. (۱۳۹۵). سند چک در حقوق تجارت بین‌الملل. قابل دسترس در

https : //malekpourmie.com

ـ حسن ستوده تهرانی، حقوق تجارت، جلد اول، تهران: دادگستر، ۱۳۸۲، ص ۲۴

ـ حمیدیه، الناز. (۱۳۹۶). حقوق تجارت چیست. قابل دسترس در chetor.com

ـ ربیعا اسکینی، حقوق تجارت (کلیات)، تهران: سمت، ۱۳۷۸، ص ۱۵

ـ رضا آخوندی، عاملیت تجاری در حقوق ایران و فرانسه، تهران: میزان، ۱۳۸۴، ص ۱۳

ـ شیروی، عبدالحسین (چاپ دهم، ۱۳۹۶). حقوق تجارت بین الملل. تهران: سمت

ـ قانون تجارت. مصوب ۱۳ اردیبهشت ماه ۱۳۱۱ شمسی (کمیسیون قوانین عدلیه).

ـ قهرمانی، نصراله. (۱۳۸۳). ماهیت حقوقی دلالی در حقوق تجارت. مجله کانون وکلا. ص ۷۲-۸۸.

محمود عرفانی، حقوق تجارت، جلد ۳، تهران:جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۵، ص ۴۷۲

ـ میلاجردی، مه زاده و کورش قلاوندی، ۱۳۹۴، موضوع رویه شناسایی و اجرای اسناد تجاری خارجی در ایران (سفته، برات، چک)، نخستین کنگره بین‌المللی حقوق ایران، تهران، مرکز همایش‌های توسعه ایران

https://www.civilica.com/Paper-LAWI01-LAWI01_491.html

ـ نقیزاده باقی، پیام. (۱۳۹۰). ماهیت حقوقی قرارداد حملونقل و مسؤولیت متصدی آن. تعالی حقوق. سال چهارم. شماره ۱۳ و ۱۴. ص ۳۹-۵۷.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]